

The Jurisprudential and Legal Interpretation of the Consolidation of the Family Institution by the Two Leaders of the Islamic Revolution

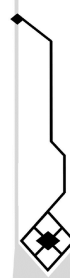
Sayyede Masomeh mirigorji

Assistant Professor, University of Tehran, Tehran, Iran
masomehmiri2595@yahoo.com

Abstract

Strengthening the family is one of the most significant social, jurisprudential, and legal issues in contemporary societies, with a direct link to numerous social ills and challenges. In today's global landscape—and amidst evolving lifestyles—the consolidation of the family institution has gained particular importance in the Islamic Republic of Iran, underscoring the critical need for the efficacy of Islamic jurisprudence and national laws in addressing emerging family-related issues. This study employs a descriptive-analytical approach to examine the jurisprudential and legal perspectives of the two Leaders of the Islamic Revolution regarding the family institution and its role in strengthening the family. Findings indicate that, from the perspective of Imam Khomeini (RA), transforming family-related laws is feasible through the evolution of the subject matter of religious rulings *ahkam*, the issuance of state decrees based on public interest *maslaha*, and the utilization of the capacities of the Expediency Discernment Council; furthermore, dynamic Shia jurisprudence possesses the capacity to address contemporary issues and emerging needs. Similarly, the Martyred Leader (the Supreme Leader), by upholding these jurisprudential principles, has leveraged the potential of Islamic jurisprudence in policymaking and legislation; through the promulgation of general policies regarding the family, he has emphasized strengthening this institution and mitigating factors that undermine the family structure.

Keywords: Family, strengthening the family, family jurisprudence, family law, the two leaders of the Islamic Revolution.

التفسير الفقهي والقانوني لترسيخ مؤسسة الأسرة لدى قاندي الثورة الإسلامية

سيده معصومه ميرى كرجى

أستاذ مساعد، جامعة طهران، طهران، إيران

masomehmiri2595@yahoo.com

ملخص

يُعد تعزيز الأسرة من أهم القضايا الاجتماعية والفقهية والقانونية في المجتمعات المعاصرة، نظراً لارتباطه المباشر بالعديد من المشكلات والتحديات الاجتماعية. وفي ظل المشهد العالمي الراهن -وما يصاحبه من تغيير في أنماط الحياة- اكتسب ترسيخ مؤسسة الأسرة أهمية خاصة في الجمهورية الإسلامية الإيرانية، مما يبرز الحاجة الملحة لفعالية الفقه الإسلامي والقوانين الوطنية في معالجة القضايا الأسرية المستجدة. وتعتمد هذه الدراسة المنهج الوصفي التحليلي لبحث الرؤى الفقهية والقانونية لقاندي الثورة الإسلامية فيما يتعلق بمؤسسة الأسرة ودورها في تعزيز كيان الأسرة. تشير النتائج إلى أنه من منظور الإمام الخميني (رحمه الله)، يُمكن إصلاح قوانين الأسرة من خلال تطوير موضوع الأحكام الشرعية، وإصدار مراسيم الدولة القائمة على المصلحة العامة، والاستفادة من صلاحيات مجلس تشخيص مصلحة النظام؛ كما أن الفقه الشيعي الديناميكي قادر على معالجة القضايا المعاصرة والاحتياجات المستجدة. وبالمثل، فقد استغل القائد الشهيد (المرشد الأعلى)، من خلال التمسك بهذه المبادئ الفقهية، إمكانات الفقه الإسلامي في صنع السياسات والتشريعات؛ فمن خلال إصدار سياسات عامة بشأن الأسرة، أكد على تعزيز هذه المؤسسة وتخفيف العوامل التي تُضعف بنية الأسرة.

الكلمات المفتاحية: الأسرة، تعزيز الأسرة، فقه الأسرة، قانون الأسرة، قائد الثورة الإسلامية.

قرائت فقهی و حقوقی امامین انقلاب اسلامی از تحکیم نهاد خانواده

سیده معصومه میری گرجی

استادیار دانشگاه تهران، تهران، ایران

masomehmiri2595@yahoo.com

چکیده

تحکیم خانواده از مهم‌ترین مسائل اجتماعی، فقهی و حقوقی در جوامع معاصر است که بسیاری از آسیب‌ها و چالش‌های اجتماعی با آن ارتباط مستقیم دارد. در نظام جهانی امروز و با تحول سبک‌های زندگی، موضوع تحکیم نهاد خانواده در جمهوری اسلامی ایران از اهمیت ویژه‌ای برخوردار شده و ضرورت کارآمدی فقه اسلامی و قوانین کشور در مواجهه با مسائل نوپدید خانواده را دوچندان ساخته است. پژوهش حاضر با هدف بررسی قرائت فقهی و حقوقی امامین انقلاب اسلامی درباره نهاد خانواده و نقش آن در تحکیم خانواده، با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی انجام شده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که از دیدگاه امام خمینی (ره)، تحول در قوانین مربوط به خانواده از طریق تحول موضوعات احکام، صدور احکام حکومتی مبتنی بر مصلحت و نیز بهره‌گیری از ظرفیت‌های مجمع تشخیص مصلحت نظام امکان‌پذیر است و فقه پویای شیعه توان پاسخ‌گویی به مسائل مستحدثه و نیازهای نوظهور را داراست. همچنین، قائد شهید (مقام معظم رهبری) با تداوم این مبانی فقهی، از ظرفیت‌های فقه اسلامی در سیاست‌گذاری و قانون‌گذاری بهره گرفته و با ابلاغ سیاست‌های کلی مرتبط با خانواده، بر تحکیم این نهاد و کاهش عوامل آسیب‌رسان به ساختار خانواده تأکید کرده‌اند. کلیدواژه‌ها: خانواده، تحکیم خانواده، فقه خانواده، حقوق خانواده، امامین انقلاب اسلامی.

مقدمه

فقه و حقوق خانواده از آن جهت که نظم دهنده به روابط نهاد اجتماعی و فردی حقوقی خانواده است دارای جایگاه و اهمیت بسیار ویژه‌ای است. یافته‌ها نشان داده است که سیاست‌های کلی خانواده، از نظر امام خمینی و مقام معظم رهبری، خط مشی کلی قانون‌گذاری در حوزه خانواده، قابل بررسی است. هدف جایگاه تعالی نهاد خانواده در کنار تحکیم و انسجام آن، مورد توجه قرار است. سؤال این است که قرائت فقهی و حقوقی امامین انقلاب اسلامی از تحکیم نهاد خانواده چگونه است؟ تفکر این دو امام، توصیه‌های فقهی و حقوقی در حیطه خانواده چیست؟ براین اساس بررسی دیدگاه‌های این دو بزرگوار در حوزه خانواده و غلبه بر مسائل موجود در آن دارای ارزش و اهمیت خاص است.

۱. اهمیت خانواده بنابر عملکرد امام خمینی (ره)

امام (ره) فضای خانه را آکنده از محبت، عاطفه، عشق و معنویت می‌کردند تا فرزندان بتوانند در این فضای سالم و خالی از آلودگی به رشد و تعالی دست یابند. یکی از راهکارهای عملی امام برای تقویت این روند، تکریم و احترام به فرزندان و افکار و خواسته‌های آن‌ها بود، به طوری که در بازی‌های کودکانی آنها شرکت می‌کردند. از هم‌گسیختگی خانواده موجب تزلزل بنیاد اساسی و در نتیجه محروم شدن فرزندان از نعمت پدر و مادر می‌شود. بر همین اساس امام راحل بر مهر و محبت در خانواده تأکید فراوانی داشتند (کرمی، ۱۴۰۰: ۵۸). برای رفع این

مشکلات، بهترین راه حل این است که زندگی خانوادگی امام خمینی (ره) را را به عنوان الگوبه جامعه معرفی کرده تا چراغ راه کسانی باشد که در صدد ایجاد و تقویت یک خانواده‌ی سالم، پویا، بانشاط، صمیمی، معنوی و اخلاقی می‌باشند. ایشان در هیچ شرایطی از خانه و خانواده غافل نبودند. ایشان با وجود مشغله‌های فراوان، وقتی را برای خانواده خود قرار می‌دهد. اهتمام امام به خانواده و در اولویت قرار دادن آن، بر مبنای زندگی ایشان و احکام فقهی و حقوقی الگوی خوبی است.

۱-۱. حسن معاشرت

از مصادیق حسن معاشرت رفتار توأم با خوش‌رویی، صبر و تحمل تفاوت‌ها، تقسیم خوشی‌ها و مشارکت در لذت‌ها است. جنجال، بی‌ادبی، توهین و کتک زدن... از مصادیق سوء معاشرت است که باعث سلب آرامش خانواده است (مؤذن زادگان و جهانی، ۱۳۹۴: دوره ۲، شماره ۶۹).

پیدا است که دوستی و محبت در آغاز تشکیل خانواده، امر لازمی است که تداوم و حیات این خانواده به این دوستی و محبت بستگی دارد. از لحاظ حقوقی، باید زن و شوهر حسن معاشرت داشته باشند (ماده ۱۱۰۳ ق.م).

حسن معاشرت را در سیره‌ی عملی امام (ره) در نامه به همسرش که سرشار و لبریز از محبت است می‌توان اشاره کرد که می‌نویسد؛ تصدقت شوم، الهی قربانت بروم، در این مدت که مبتلای به جدایی از آن نور چشم عزیز و قوت قلبم گردیدم،

متذکر شما هستم و صورت زیبایی در آینه‌ی قلبم منقوش است. عزیزم، امیدوارم خداوند شما را به سلامت و خوش در پناه خودش حفظ کند..... (صحیفه، ۱۳۷۹: جلد ۸).

۲-۱. اسکان

معمولاً محل سکونت توسط شوهر تعیین می‌شود و زن در آن سکونت می‌کند مگر اینکه اختیار تعیین منزل به زن داده شده باشد (ماده ۱۱۱۴ ق.م). اگر محل سکونتی که شوهر فراهم کرده موجب ضرری یا خوف جانی یا مالی یا آبرو باشد، در این صورت دادگاه محل سکونت زن را تعیین می‌کند (ماده ۱۱۱۶ ق.م).

۳-۱. مشارکت در امور خانه

مسئولیت‌پذیری زن و شوهر نسبت به تکالیف قانونی منجر به تحکیم خانواده است. (نجفی، ۱۴۰۱: ۴۰).

۴-۱. وفاداری

زمینه وفاداری بین همسران، عفاف است که به زن و مرد در دین توصیه مؤکد است.

۵-۱. حضانت

حضانت حقی است که از لحاظ فقهی قابل واگذاری نیست. مراقبت از سلامت جسمانی فرزندان، رسیدگی عاطفی به آن‌ها و برآوردن نیازهای روحی و

روانی آنان است. حضانت و نگهداری فرزندان نیز از حقوق و وظایف مشترک زوجین است و قابل واگذاری نیست (ماده ۱۱۷۳ ق.م).

۶-۱. مدیریت خانواده

مرد عهده دار قوام و مسئول اقتصادی خانواده است (مواد ۱۱۰۷، ۱۱۹۹ و ۱۲۰۴ ق.م). نام خانوادگی و تابعیت مشترک پدر و فرزندان نشانه وحدت خانواده است (مینا و فالی، ۱۴۰۲: دوره ۲۸، شماره ۷۸).

۷-۱. تمکین

زوجین با مشاهده نیازهای جنسی همسر خود حتی اگر در آن مقطع خود تمایل چندانی نداشته باشند، می بایست نیاز همسر را برآورده سازند (مگر آنکه مانع عقلی یا شرعی باشد) و این مطابق عهده‌ای است که با انعقاد قرارداد ازدواج هر دو پذیرفته‌اند. مهم‌ترین قصد و هدف نکاح، ارضای نیازهای جنسی از طریق مشروع است. البته اگر شوهر توقعات نامشروع یا نامتعارفی از زن داشته باشد زن مکلف به اطاعت از او نمی‌باشد.

۸-۱. ولایت

کودک چون صغیر و محجور محسوب می‌شود، ولایتش به اتفاق فقها و حقوق دانان بر عهده پدر و جد پدری است (علایی و همکاران، ۱۴۰۱: دوره ۳، شماره ۲).

۹-۱. مهریه

مهریه باید قابل تملک و مالیت داشته باشد (ماده ۱۰۷۸ قانون مدنی). و چیزی که ارزش اقتصادی مهریه نمی باشد. مقدار و وصف آن باید معلوم باشد. (ماده ۱۰۸۰ ق.م).

۱۰-۱. نفقه

نفقه زوجه مخارجی است که شوهر باید به همسر خود بپردازد. مبنای نفقه خانواده بر اساس مصلحت زن و مرد بستگی دارد. (ماده ۱۱۰۸ قانون مدنی). نفقه زن به ندار بودن بستگی ندارد. (قابضی و رضایی: ۱۴۰۱). نفقه عبارت است از همه نیازهای متعارف و متناسب با وضعیت زن است. از قبیل: پوشاک، غذا، اثاث، منزل، هزینه های درمانی و بهداشتی و خادم در صورت عادت یا احتیاج به واسطه نقصان یا مرضی است. البته اگر زن بدون مانع مشروع از ادای وظایف زوجیت امتناع کند و نیازهای مشروع جنسی شوهر را برآورده نسازد مستحق نفقه نخواهد بود و نفقه ساقط می شود. (ماده ۱۱۰۸ ق.م).

۱۱-۱. مالکیت بر اموال و دارایی

زن مالک اموال و دارایی خود است و مستقلاً می تواند در دارایی خود، مثل ارثیه و جهیزیه هر تصرفی که می خواهد بکند (ناصری، ۱۳۹۸: ۸۷).

۱-۱۲. تربیت

با تربیت انسان، عالم اصلاح می‌شود (صحیفه نور، ۱۳۷۹: جلد ۱۴). امام (ره) رتبه تربیت و تهذیب را بیش از تعلیم و فراگیری آن را پیش از تعلیم می‌دانست و تأکید می‌کردند: تزکیه، قبل از تعلیم و تعلم است و مسئله تربیت، بالاتر از تعلیم است (مصطفی پور، ۱۳۷۴: ۷۶). امام (ره) خانواده را نخستین خاستگاه تربیت کودک می‌داند، خانواده شما باید مدرسه باشد (صحیفه نور، ۱۳۷۸: جلد ۶). دامن مادر کلان‌ترین مدرسه ای است که بچه در آن جا تربیت می‌شود. (صحیفه نور، ۱۳۷۹: جلد ۸).

۲. اهمیت احکام فقهی و حقوقی در تحکیم خانواده از منظر مقام معظم رهبری

از منظر قائد شهید (مقام معظم رهبری) در جهت ارتقای تحکیم خانواده، لازم است جهات مختلف این اهمیت مورد شناسایی قرار گیرد.

۱-۲. کارکرد ازدواج

اصلی‌ترین کارکرد ازدواج، تشکیل خانواده است (۱۳۷۶/۲/۱۰).

۲-۲. آرامش

آرامش را مهمترین چیزی که بشر به آن نیازمند است و یافتن این آرامش جز در سایه تشکیل خانواده ای خوب میسر نمی‌شود. (۱۳۷۶/۴/۳۱).

۲-۳. طیبه

خانواده کلمه طیبه است. پیوسته از خود برکت می تراود. (۱۳۷۹/۱۲/۱۵).

۲-۴. احترام

خانواده یک امر اعتباری است و ماندن آن بسته به این است که طرفین قضیه و جامعه و قانون، آن را محترم شمارند. (۱۳۷۷/۱/۱۹).

۲-۵. رعایت موازین اسلامی

عامل پایداری و بقاء خانواده، رعایت احکام اسلامی است. عامل محکم، بهتر، قوی تر و محیط امن تری برای فرزندان و کودکان خواهند بود (۱۳۷۸/۱/۱۵).

۲-۶. هدف غائی

تعالی زوجین و رسیدن آنها به کمال حقیقی، به وسیله تقوا، و عبادت است (۱۳۷۷/۱۲/۲۳).

۲-۷. محبت

عامل پایداری و ملاک خانواده است (۱۳۷۶/۹/۲۴). محبت، همه عیب ها را می پوشاند. با محبت، زن به مرد تحمیل و زور نمی گوید و مرد هم به زن زور نمی گوید (۱۳۷۷/۱/۱۹).

۸-۲. اخلاق اسلامی

با اخلاق اسلامی زن و مرد تحکم و زورگویی ندارند (۱۳۸۶/۴/۱۳). باعث گذشت و اغماض، سخت گیری نکردن همسران به یکدیگر و پرهیز از کمال گرایی است (۱۳۶۴/۷/۲). دوری از خود برتر بینی است (۱۳۷۸/۱۲/۲۲).

۹-۲. احترام متقابل

پرهیز از اهانت، تحقیر و تذلیل (۱۳۷۱/۹/۱۹) قدر دانی (۱۳۸۰/۷/۲۷) رازداری (۱۳۷۵/۶/۳). پرهیز از پر خاشگری و عصبانیت. (۱۳۸۰/۷/۲۷). عیب پوشی. (۱۳۸۱/۱۰/۲۴).

۱۰-۲. سازگاری

سازگاری به معنای پذیرش عیب ها و نقص ها و کاستی های طرف مقابل در زندگی مشترک است. سازش کاری و کوتاه آمدن از مواضع در محیط خانواده، واجب تلقی می شود (۱۳۷۸/۱/۲۴). سازگاری زنان؛ منظور حسن تبعل که به معنای نیکو شوهر داری کردن است و جهاد زنان نامیده شده است و گرمی صمیمیت و حفظ آرامش خانواده با وجود سختی ها و مشکلات است (۱۳۹۰/۱۰/۱۴).

۱۱-۲. تفاهم

شهید قائد، تفاهم را موجب افزایش محبت دانسته است (۱۳۷۱/۶/۳۱) زنان

دارای ویژگی‌هایی فطری و خدادادی و ظرفت‌هایی دارند مثل ظرفت در فکر، اندیشه، تدبیر و دستگاه تصمیم‌گیری می‌باشند که به نفوذ هرچه بیشتر آنها بر مردان می‌انجامد و در پایداری خانواده نقش بسزایی دارد (۱۳۹۲/۲/۲۱).

۳. شناخت حقوق مشترک و اختصاصی هریک در خانواده

باید به وظایف زنان و مردان باهم اشاره شود؛ نه اینکه سنگینی کفه ترازو همیشه به سمت زنان باشد و به مردان حقوق‌شان و به زنان وظایف‌شان گفته شود (۱۳۷۵/۵/۹). چنانچه خداوند فرموده است: "و مثل همان وظایفی که بر عهده زنان است به طور شایسته به نفع آنان بر عهده مردان است" (۲۲۸/۲). وظایف و مسئولیت‌های مشترک همسران از دیدگاه اسلام، «معاشرت به معروف» می‌باشد (سالاری فر، ۱۳۸۵).

۱-۳. اداره خانواده

اداره خانواده بین زن و مرد مشترک است و اصلی‌ترین وظیفه مشترک یک زن و مرد مسلمان، ساختن خانواده است (۱۳۶۳/۱۲/۱۳). باید مثل دورفیق، دو شریک، دو هم‌سنگرو دو هم‌کار باشند (۱۳۷۱/۱۰/۱۷). مقام معظم رهبری جابه‌جایی نقش‌ها را در خانواده که برخاسته از دیدگاه‌های فمینیستی است، به شدت منع و آن را از عوامل فروپاشی خانواده قلمداد می‌کنند. (۱۳۸۱/۶/۲۸).

۲-۳. اسلام ناب در خانواده

اسلام ناب آن اسلامی است که هم تکلیف من و شما را در خانواده با خود و در خلوت شخصی مان معین می‌کند، هم تکلیف ما را در جامعه معین می‌کند، هم تکلیف ما را در قبال نظام اسلامی و ایجاد نظام اسلامی معین می‌کند؛ این اسلام ناب است (بیانات در مراسم بیست و هفتمین سالگرد رحلت امام خمینی ره)، (۱۳۹۵/۳/۱۴).

۳-۳. امر به معروف و نهی از منکر در خانواده

شهید قائد در سال ۱۳۹۴ در حرم مطهر رضوی فرموده‌اند: اعتلای فرهنگ، سلامت محیط اخلاقی، سلامت محیط خانوادگی، تکثیر نسل و تربیت نسل جوان آماده‌ی برای اعتلای کشور، رونق دادن به اقتصاد و تولید، همگانی کردن اخلاق اسلامی، گسترش علم و فناوری، استقرار عدالت قضایی و عدالت اقتصادی، مجاهدت برای اقتدار ملت ایران و ورای آن و فراتر از آن، اقتدار امت اسلامی و تلاش و مجاهدت برای وحدت اسلامی؛ و همه موظفند در راه این معروف‌ها تلاش نمایند.

منکرها، ابتذال اخلاقی، کمک به دشمنان اسلام، تضعیف نظام اسلامی، تضعیف فرهنگ اسلامی، تضعیف اقتصاد جامعه و تضعیف علم و فناوری؛ از این منکرها باید نهی کرد (۱۳۹۴/۱/۱).

۳-۴. اهمیت فرزندآوری

شهید قائد (مقام معظم رهبری)، در دیدار اعضای همایش ملی «تغییرات جمعیتی و نقش آن در تحولات مختلف جامعه» (۱۳۹۲) فرمودند: «بینید چه چیزهایی است که موجب می‌شود جامعه‌ی ما دچار میل به کم‌فرزندی بشود. این میل به کم بودن فرزند، یک عارضه است؛ والا انسان به طور طبیعی فرزند را دوست می‌دارد. چرا ترجیح می‌دهند اشخاصی فقط یک یا دو فرزند داشته باشند؟ برای علاج این عوامل بیماری‌زا، متخصصین و صاحبان تفکر را بخواهید فکر کنند.

۳-۵. حمایت زن از همسر نظامی‌اش

رهبر شهید در دیدار نیروهای مسلح منطقه‌ی شمال کشور و خانواده‌های آنان (۱۳۹۱) نیز بیان داشته بودند که «خانواده‌های عزیز رزمندگان ما، شریک زندگی شما جزو کسانی است که در این بنای رفیع و باشکوه، نقش‌های حساس دارد. وجود نیروهای مسلح مستقل، آگاه، مبتکر، شجاع، فداکار، بدون اینکه گلوله‌ای هم شلیک نکنند، برای یک کشور امنیت‌آور است؛ دشمنان را سر جای خودشان می‌نشانند. شما همسران این‌ها هستید. زن در فضیلت و جنگیدن همسر نظامی‌اش شریک است. اگر یک نظامی خوب کار می‌کند، ناشی از برکات وجود این همسر خوب و مهربان است.

۳-۶. نقش زن در خانواده

قائد شهید در سال ۱۳۹۰ در دیدار جمعی از بانوان نخبه نیزبان داشته بودند که زن بزرگ خانه، وریحانه است. (۱۴/۱۰/۱۴۰۱). قرآن وقتی می‌خواهد برای انسان خوب و انسان بد نمونه ذکر کند، هر دو را از زنان انتخاب می‌کند: «ضرب الله مثلا للذین کفروا امرأة نوح وامرأة لوط» (۱۰/۶۶). قرآن دوزن را به عنوان نماد زنان بد؛ همسر نوح و همسر لوط. بعد نقطه‌ی مقابل؛ به عنوان نماد زن برتر و زن مؤمن، یکی همسر فرعون، یکی هم حضرت مریم است؛ جالب این است که هر چهار تایی این زن‌ها خوبی و بدی‌شان مربوط به محیط خانواده است.

۳-۷. خانواده مسئولان

حضرت آقا در بیاناتی فرموده بودند: «گاهی بعضی از مسئولین دیدیم آنچنان غرق در کار می‌شوند که یادشان می‌رود از وجود همسران‌شان و فرزندان‌شان. «قوا انفسکم واهلیکم نارا وقودها النار والحجارة»؛ (۶/۶۶) خودتان و اهل‌تان را حفظ کنید. یعنی در کنار خود انسان ذکر شده است (بیانات در دیدار اعضای هیئت دولت، ۱۶/۶/۱۳۸۸).

نتیجه‌گیری

از منظر امام خمینی (ره) فقه پویا همواره گره‌گشای مسائل مستحدثه است. و قابلیت انطباق با تحولات روز و پاسخ‌گویی به نیازهای نوظهور را دارد. حقوق خانواده منبعی ژرف است که فقه جواهری با ابزار اجتهاد می‌تواند پاسخ‌گوبه

موضوعات مستحدثه باشد. براساس دیدگاه مقام معظم رهبری، هرآنچه موجب استحکام خانواده گردد پذیرفتنی است. در حقوق خانواده اسلامی تحکیم خانواده توازن حقوق افراد با یکدیگر و توازن حق هر فرد با تکلیفی که بر عهده او است مدّ نظر است.

منابع و مآخذ

۱. خامنه‌ای، سید علی. (بی‌تا). پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله العظمی سید علی خامنه‌ای. <https://khamenei.ir/>
۲. علایی، فهیمه؛ مومنی، عابدین؛ خیرالهی، محمد علی؛ فقیهی، علی. (۱۴۰۱). حقوق غیرمالی و مالی زوجین در خانواده. فصلنامه پژوهش‌های حقوقی میان‌رشته‌ای، دوره ۳، شماره ۲.
۳. قابضی، دنیا؛ رضایی، محمد. (۱۴۰۱). حقوق خانواده در ایران. هفتمین کنگره بین‌المللی پژوهش‌های بین‌رشته‌ای در علوم انسانی اسلامی، فقه، حقوق و روانشناسی، تهران.
۴. کرمی، بهناز. (۱۴۰۰). قواعد فقهی عمومی حاکم بر حقوق خانواده. سومین کنفرانس بین‌المللی صلح‌پژوهی، جزیره کیش.
۵. موذن‌زادگان، حسن علی؛ جهانی، بهزاد. (۱۳۹۴). مطالعه تطبیقی حقوق خانواده متهم در فرایند پژوهشات مقدماتی در ایران و فرانسه. فصلنامه دیدگاه‌های حقوق قضائی، دوره ۲۰، شماره ۶۹.
۶. موسوی خمینی، روح‌الله. (۱۳۷۹). صحیفه نور، جلد‌های ۵ تا ۱۷. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
۷. موسوی خمینی، روح‌الله. (۱۳۹۰). تحریر الوسیله، جلد دوم (چاپ دوم). نجف: دارالمکتب العلمیه.
۸. مینا، محبوبه؛ فالی، سید محسن. (۱۴۰۲). بررسی تطبیقی اصول بنیادین

- حقوق خانواده در ایران و کشورهای کامن‌لا. دوفصلنامه فقه و حقوق خانواده، دوره ۲۸، شماره ۷۸.
۹. ناصحی، امین. (۱۳۹۸). تحولات قانون‌گذاری در طرح حمایت از حقوق خانواده. کنگره ملی تازه‌یافته‌ها در علوم انسانی، تهران.
۱۰. نجفی، حمزه. (۱۴۰۱). حقوق مادی و معنوی فرزندان در خانواده از دیدگاه اسلام. هشتمین کنفرانس بین‌المللی علوم اسلامی، پژوهش‌های دینی و حقوق، تهران.